

דברי תורה מאת
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
(פר' ויצא
תשפ"ג – ביהמ"ד
באר ישראל)

עינים מאירות
על התורה והמועדים

גיליון נ"ז
פרשת ויצא
תשפ"ז

ויפגע במקום

יעקב תיקן תפילת ערבית ◆ רשות או חובה ◆ וישכב במקום ההוא ◆ סוד 'הזכו כברז'

תקנת התפילות

תפילות - אבות תיקנום. אברהם תיקן תפילת שחרית, יצחק תיקן תפילת מנחה, ויעקב תיקן תפילת ערבית. לא ראי זו כראי זו, ובכל תפילה נתקנה בחינה חדשה שלא היתה לפניה, כי כל אחד מן האבות הקדושים סידר תפילה לפי מידתו ומעלתו, כפי עבודת ה' שנאחז בה כל ימיו, וכל אחת מהן משלימה את חברותיה, עד שנעשות כולן כאגודה אחת להשלים נפש האיש הישראלי בכל חלקי היום ובכל תקופות חייו, למען ילמד לירא את ה' כל הימים - לרבות את הלילות.

כך אמרו חז"ל (**ברכות** כו:): "איתמר, רבי יוסי ברבי חנינא אמר, תפלות אבות תקנום; רבי יהושע בן לוי אמר, תפלות כנגד תמידין תקנום וכו'. תניא כוותיה דרבי יוסי ברבי חנינא, אברהם תקן תפלת שחרית - שנאמר (בראשית יט כז) 'וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם', ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר (תהלים קו ל) 'ויעמד פינחס ויפלל'; יצחק תקן תפלת מנחה - שנאמר (בראשית כד סג) 'ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב', ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר (תהלים קב א) 'תפלה לעני כי יעטף ולפני ה' ישפך שיחו', יעקב תקן תפלת ערבית - שנאמר (בראשית כח יא) 'ויפגע במקום וילן שם', ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר (ירמיה ז טז) 'ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי'".

זמן תפילת ערבית – עת חושך רוחני

במאמר זה נבקש לעסוק בענינה של תפילת ערבית. וראוי הדבר לציון, כי דווקא יעקב אבינו שזכה כי תהא מיטתו שלימה, וממנו יצאו שנים עשר שבטי ישורון, הוא שתיקן תפילה זו המורה על זמן הערב והקושי. לכאורה מתבקש היה כי יעקב אבינו יתקן תפילה העוסקת בהודאה על חסדי ה' ועל כל אשר זכה לו. אך דווקא הוא זה שתיקן להם לישראל את הדרך לעמוד בקושי הגלות והנסיונות.

ואכן מובא הרבה מאוד בדברי חז"ל ובספרים הקדושים כי החושך הוא סמל לקושי ונסיון, ו'ערב' מלשון עירובי תחומין, זמן מעורב שאין בו ברירות ובהירות. ובאמת על חייו של יעקב אבינו דרשו חז"ל (ב"ר פד ג) את הפסוק (**איוב** ג כו) 'לֹא שָׁלַוְתִּי וְלֹא שָׁקַטְתִּי וְלֹא נָחְתִּי וַיָּבֹא רֹגֶז'. ואמרו: "לא שלותי ולא שקטתי, לא שלותי מעשו ולא שקטתי מלבן ולא נחתי מדינה, ויבא רוגז, בא עלי רגזו של יוסף". וכפי שאמר יעקב אבינו עצמו בעומדו לפני פרעה (**בראשית** מז ט) 'מְעַט וְרָעִים הָיוּ יְמֵי שְׁנֵי חַיָּי'. כי כל ימיו היו משך אחד של יסורים וקשיים, התמודדויות ונסיונות.

והנה ידועים דברי חז"ל (ראה **תנחומא** לך לך ט) כי מעשי האבות סימן לבנים, **ורבינו הרמב"ן** (**בראשית** יב ו, **שם** לב ד, ועוד) בנה על יסוד נאמן זה בנינים גדולים בפירושו לתורה, לפרש כל אריכות דבריה בסיפורי מעשי האבות על דבר מה שאירע לבניהם אחריהם, ללמוד מוסר ולכלכל אורחות בדרך הישר והטוב.

ומעתה יש לפרש, כי יציאת יעקב אבינו מבאר שבע והליכתו חרנה, מרמזת על יציאת בניו אחריו מארץ ישראל לגלות, במקום חרון אף. אך בדרכו לגלות עמד יעקב אבינו והתפלל לה' יתברך, 'ויפגע במקום', לקיים מה שנאמר (**תהלים** צב ג) 'לְהַגִּיד בַּבֹּקֶר חַסְדֶּךָ וֶאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת'. כאשר אור ה' מאיר לו לאדם כבוקר, הכל הולך למישרין וחסד ה' ניכר לעיני כל, אין זו גבורה כל כך להגיד חסדי ה'. אולם עיקר מעלת האדם היא כאשר יודע הוא להכיר באמונת ה' גם 'בלילות' - בזמני קושי וצער.

תפילת יעקב לעומת תפילת אברהם

מטעם זה נקראה כאן התפילה בלשון 'פגיעה', לעומת תפילתו של אברהם אבינו שנקראת 'עמידה' - 'אל המקום אשר עמד שם', וכפי שהבאנו בראשית דברינו מן הגמרא. עמידתו של אברהם בתפילה רומזת על מציאותו על קרקע מוצקה כל ימיו, אשר כל רוחות שבעולם לא יכלו לו לעוקרו ממקומו חלילה. אף כי נזכרה עמידה זו בכתוב בסמוך לתיאור השקפתו מרחוק על הפיכת סדום, אשר עלה קיטור הארץ כקיטור הכבשן, לא זז אברהם אבינו ממקומו אפילו כמלוא נימה, והיתה תפילתו מאירה כבוקר הזה המאיר לעולם.

אין כוונת הדברים לומר כי דרכו של אברהם אבינו היתה סוגה בשושנים. בוודאי קשיים ומהמורות רבים היו מנת חלקו, ובעשרה נסיונות נתנסה. אולם בכל אלו ראה את יד ה' יתברך מכוונת את צעדיו. אברהם אבינו הוא שגילה את אור האמונה בעולם. אברהם לימד את הבריות במי לבטוח ועל מי לסמוך, והוא שנתגלה לו בעל הבירה המנהיג אותה ברחמים, אך טוב וחסד ירדפוני.

תפילת יצחק זתפילת יעקב

לאחר מכן בא יצחק אבינו וגילה מציאות חדשה של תפילה. בתפילתו יצא יצחק מן הבית אל השדה, חוץ לד' אמותיו ולמקום המבטחים, וכאן נעשתה התפילה בבחינת 'שיחה', כלשון הכתוב (**משלי** יב כה) 'דְּאָגָה בְּלֵב אִישׁ יַשְׁחֶנָּה' - 'ישיחנה לאחרים' (ראה **יומא** עה:). תפילתו של יצחק באה מתוך הרגשת האדם בחסרונו, 'תְּפִלָּה לְעָנִי כִּי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי ה' יִשְׁפֹּךְ שִׂיחוֹ' (**תהלים** קב א), מתוך הצמצום וההעדר בא העני ושופך שיחו לפני ה'. [ואמנם, יציאתו של יצחק לחוץ לצורך התפילה קשורה בקשר הדוק לתפילתו של יעקב אבינו, וכפי שיתבאר לפנינו].

לעומת אברהם ויצחק, כאשר בא יעקב אבינו להר המוריה, תל תלפיות, מקום שכל פיות פונים בו והתפילות עולות שם למרומים - נקראה תפילתו 'פגיעה'. אין זו רק עמידה, או שיחה שמשיח האדם את אשר על ליבו, אלא תפילה הבאה מעומק הלב, מתוך עוצם הרגשת החיבור והדבקות אל ה' יתברך, דווקא במקום הקושי והצרה.

וכבר אמר **הרה"ק ה'אמרי אמת' זיע"א** (וישלח תרצ"ג), כי בזמן שיש בו הסתר פנים והחושך יכסה ארץ בענן וערפל, צריכים ישראל לכח תפילתו של יעקב אבינו. נאים הדברים למי שאמרם, ויסוד הדברים נכון בכל עת, כי בזמן שיש בו הסתר פנים, מתקבלת תפילתן של ישראל בזכות יעקב אבינו ע"ה.

ובאמת זהו שראה יעקב במחזה הסולם בפרשתנו (**בראשית** כח יב) 'וַיַּחֲלֹם וְהִנֵּה סֻלָּם מֻצָּב אַרְצָה וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמָיְמָה וְהִנֵּה מַלְאֲכֵי אֱלֹקִים עֹלִים וְיֹרְדִים בּוֹ'. סולם זה שראה יעקב אבינו, מלבד הסודות העליונים הגנוזים בו, יש בו כמה רמזים לדרכי העבודה. ובסולם זה ראה יעקב מלאכי אלקים עולים ויורדים, הרומזים לאפשרות קבלת התפילות. אמנם כיון שבאה התפילה מתוך חשיכה, לכן נאמר בה 'ויפגע במקום' - תפילה במפגיע ובחזקה, והיא שזוכה להתקבל.

כיסוד הדברים האלה כתב **רבינו צדוק הכהן מלובלין זיע"א** (**פרי צדיק** פרשת ויצא אות ה), כי יעקב אבינו, 'תושבחתא דאבהן' - המובחר שבאבות, אשר ממנו יצאו כלל ישראל והיתה מיטתו שלימה - הוא הזוכה לתקן את התפילה המכוונת כנגד האור הגדול הבוקע מתוך החושך. ואכן, בזכות תפילתו של יעקב יזכו ישראל לבית המקדש השלישי, "לא כאברהם שקראו הר, ולא כיצחק שקראו שדה, אלא כיעקב שקראו בית" (ראה **פסחים** פח:). והכל על ידי זה שדיבק יעקב עצמו באור ה' ממש, וזכה להאיר לעולם באור העליון.

עולים ויורדים

והנה, אברהם אבינו פרסם בעולם את מציאות ה' יתברך, ובזה פקח את עיני הבריות להאיר לעולם באור האמונה. וכמו שאמרו חז"ל (ב"ר ב ג), "'ויאמר אלקים יהי אור' (בראשית א ג) זה אברהם, הדא הוא דכתיב (ישעיה מא ב) 'מי העיר ממזרח צדק' וגו', אל תקרא 'העיר' אלא 'האיר'". זו היא תפילה הנקראת 'עמידה', אפשר לעמוד, ויש על מי לעמוד.

לאחריו בא יצחק, ותיקן תפילה הנקראת 'שיחה'. כי אחר שנודע לאדם 'לפני מי אתה עומד' - יוכל לבוא ולשפוך שיח לפני הבורא יתברך. ולבסוף בא יעקב אבינו והורה כי אמנם כן הוא, אך יש לדעת כי כל חיי האדם רצופים מעלות ומורדות, פעמים שרואה האדם עצמו עולה בסולם, ופעמים באים עליו זמני הירידה, ואינו מבין את העובר עליו.

במצבים אלו, צריך האדם לזכור כי אין כל חייו עשויים מקשה אחת, אלא יש בהם גם משום חושך הגלות והסתר הפנים, וכפי שעל יעקב אבינו עברו

כמה וכמה הרפתקי, גלות בחרן וגלות במצרים, צרת עשו, צרת דינה וצרת יוסף. ועל כל אלו תיקן יעקב אבינו את תפילת הלילה.

במראות הלילה

יעקב אבינו הוא היחיד אשר עליו נאמר כי ראה מראות אלוקים בלילה, ככתוב (**בראשית** מו ב) 'וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמַרְאֹת הַלָּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי'. וכתב בזה ה'**משך חכמה**' שם דברים נפלאים וז"ל: "הנה אצל אברהם ויצחק לא מצאנו זה, רק ביעקב כאן, ובויצא, היינו מפני שהיה מוכן לצאת לחוצה לארץ לגור, לכן בא אליו התגלות אלקית בלילה, להראות שאף בלילה, בחשכת הגלות, שורה שכינה בישראל, כמו שאמרו (מגילה כט.) גלו לבבל, שכינה עמהם וכו'. ולזה אמר (תהלים כ ב) 'יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלקי יעקב', שנגלה אליו בלילה". והאריך שם עוד, עיין שם.

הרי מבואר, כי במקום בו שורר החושך - שם שורה כוחו של יעקב אבינו במראות הלילה, להתחבר אל ה' יתברך ולהתדבק בו בכל המצבים.

ישועות נוראות בתפילת מעריב

ומעשה ביהודי אחד שבא לפני **הרה"ק רבי אברהם שלום מסטראפקוב זיע"א** לבקש הימנו ברכה וישועה. נענה הרבי ואמר לו: "אם מבקש אתה להיוושע, צא והתפלל תפילת ערבית, ובקש לך מאת ה' יתברך ככל אשר יחפוץ ליבך. כי **אבי הקדוש בעל ה'דברי יחזקאל' משינאווא זיע"א** אמר, כי בתפילת שמונה עשרה יוכל יהודי לפעול ולבקש כל דבר מאתו יתברך, ואפילו 'חלב יונים'...!"

ומסופר אודות **הרה"ק רבי יחיאל מאלכסנדר זיע"א**, כי כל תפילה מתפילות יומות השנה היתה אצלו בהתלהבות נוראה ובמסירות נפש, מתוך פחד גדול, באימה ביראה ברתת ובזיע, והיה מתפלל בקולי קולות וברגש נפלא. וסיפר אחד מחסידיו, כי היה אצלו פעם אחת לתפילת ערבית של יומות החול, והרגיש בקרבו הרגשות תשובה עצומות ונפלאות שלא זכה להן מאז הימים הנוראים, ונדמתה לו תפילה זו כתפילת ערבית של ליל יום הכיפורים.

מכאן נוכל להבין ולדעת כיצד אמורה להיראות ולהישמע תפילת ערבית, מהו סוד כוחה של תפילה זו שתיקן יעקב אבינו בזמן החושך.

שבחי תפילת הלילה

והנה, עד עתה הראנו לדעת כי הלילה זמן חשיכה והסתר פנים הוא, זמן קושי ונסיון, אשר צריך כל איש ישראל לעמוד בכל אלו בכח שקיבל מאת יעקב אבינו ע"ה. אך יש לדעת כי ישנן גם פנים אחרות לדברים. וכפי שכתב **רבינו בחיי** בספר **חובות הלבבות** (שער אהבת ה' פרק ו) וז"ל: "ויחדתי את התפלה בלילה ואם היא משובחה גם ביום, כי תפלת הלילה היא זכה יותר מתפלת היום לכמה פנים" וכו'. ומבואר שם בדברי קדשו, כי הלילה זמן מנוחה ורגיעה הוא, באין בו עסקי בני אדם ומלאכתם, ואז יוכל האדם להתבונן יותר בתפילתו.

ויש לומר שסמל לזה הוא ענין החלום שראה יעקב, כי החלום הטבעי ענינו ניתוק כבלי הגוף הסותמים בשעות היום את מראות הנפש, ואז יוכל הצדיק לראות בו מראות אלקים. ואכן, יעקב אבינו, הסולם אשר מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה - דווקא מתוך מקום זה תיקן את תפילת הלילה, תפילה השייכת למראות הלילה ויש בה דביקות בה' והתקשרות במפגיע.

בדומה לזה כתב בספה"ק **'מגן אברהם'** ל**הרה"ק המגיד מטריסק זיע"א**, כי תפילת ערבית שתיקן יעקב אבינו היא הבריח התיכון הכולל את כל התפילות, שכן תפילת ה'ערב' מלשון 'עריבות' ונעימות, וזו היא מידתו של יעקב אבינו.

אם כן לכאורה יש כאן כדמות סתירה בדבר, שכן עד עתה הוכחנו כי זמן הערב יש בו קושי ודין ונסיונות, ואילו מאידך הראנו לדעת כי הלילה הוא זמן ערב ונעים, נאה והגון לתפילה.

תוקף האזר - כשמאיר מתוך החשיכה

אך באמת יש לומר כי אלו ואלו דברי אלקים חיים, ואין כאן כל סתירה. כי אמנם מעיקרה באה תפילת ערבית בזמן בו החושך יכסה ארץ והנהגת ה' בבריאה נסתרת, וכן ברמז על חיי האדם באה תפילה זו כרמז על ימים שאין בהם חפץ כביכול, ימי הזקנה והשיבה בערוב ימיו של אדם, בבחינת 'וילן שם כי בא השמש' - אך יש לדעת כי המדבק עצמו בה' יתברך גם בתוקף קושי זמנים אלו - הוא הזוכה להשגות נפלאות ועצומות במראות הלילה.

ויש להוסיף יותר מזה, כי האדם הזוכה להתפלל תפילת שחרית כראוי, וגם תפילת מנחה שלו יש בה טעם; וכן בדרכי העבודה, אם זכה שמשחרית ימיו היו כולם שווים לטובה, ועבד את ה' ביראה כל ימי היותו על אדמתו, אזי כאשר זוכה לימי ה'ערבית', יוכל להרגיש טעם זקנים, זקני תלמידי חכמים שתורתם מתיישבת בהם ודעתם מתיישבת עליהם, ועל ידי זה עומדת תפילתם במקום גבוה, וזוכים למראות הלילה.

'פגיעה' - קפיצת הדרך

והנה כאמור, לשון התורה הקדושה בתפילת יעקב היא (**בראשית** כח יא) 'וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם', ופירש **רש"י** על אתר: "ורבותינו פירשו לשון תפלה, כמו (ירמיה ז טז) 'ואל תפגע בי', ולמדנו שתקן תפלת ערבית. ושנה הכתוב ולא כתב 'ויתפלל', ללמדך שקפצה לו הארץ, כמו שמפורש בפרק גיד הנשה (חולין צא:)". מבואר בדברי רש"י, כי אמנם 'ויפגע' לשון תפילה, אך מה שלא נכתבה לשון זו בפירוש, בא לרמוז על קפיצת הארץ שהיתה לו ליעקב אבינו ע"ה.

והנה, על לשון 'פגיעה' כבר פירשנו כי באה ללמד על הפצרה ודביקות, אך הגמרא (**חולין** שם) מוצאת בזה רמז לקפיצת הדרך. כי תחילה הלך יעקב לחרן, וכאשר

> **מזבא הרבה מאוד בדברי חז"ל ובספרים הקדושים כי החושך הוא סמל לקושי ונסיון, ו'ערב' מלשון עירובי תחומין, זמן מעורב שאין בו ברירות ובהירות**

הגיע לחרן נזכר שעבר בהר המוריה ולא עצר שם להתפלל. אמר, 'אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי, ואני לא התפללתי'. ואכן, מיד כאשר העלה על דעתו לשוב לירושלים קפצה לו הארץ והגיע לשם, ומיד 'ויפגע במקום' והתפלל שם. כאשר סיים תפילתו ביקש לשוב לחרן, אמר הקדוש ברוך הוא, 'צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה', מיד שקעה השמש והוכרח יעקב ללון שם.

אמנם עדיין יש להבין לפי זה, מהי השייכות בין תפילת ערבית שתיקן יעקב אבינו, עם כל המעלות הנשגבות שנתקנו בה וכפי שנתבאר בארוכה - ובין קפיצת הארץ שקפצה לו בשעה זו.

גדר קפיצת הדרך - חיבור אל הקדושה בדביקות

על נקודות אלו עומד רבינו ה**שפת אמת** (**בראשית**, ויצא תרל"ד), ולומד מכך יסוד גדול ועצום; כי באמת אם ירצה האדם בכל עוז, יוכל לעורר את קדושת ה' יתברך בכל מקום, ומכח תשוקה נוראה זו שוב אין טבע העולם עומד בפניו כלל, עד שיוכל הר המוריה להיעקר ולבוא למקומו. וזהו הטעם שנעקר הר המוריה ובא למקומו של יעקב אבינו, אף שהיה מרוחק ממנו מאוד, כיון שהתעוררותו ותשוקתו והכנתו היו גבוהות ונעלות מאוד, עד שמשך אליו את המקום הקדוש ביותר הקיים בעולם, 'שער השמים', מקום בית המקדש של מטה המכוון כנגד בית המקדש של מעלה. כי כאשר בא בבחינת ה'נפש' שבו אל קדושת בית המקדש, בא אליו הר המוריה גם מבחינת ה'עולם' והמקום.

ועל כך כותב רבינו הבחנה נפלאה, כי באמת זו ממש היא בחינת תפילת ערבית. שהרי מצד עצם זמן התפילה, הרי היא בזמן של חושך, וזמן זה אינו ראוי אל האור, ומה גם להארה גדולה כזו - השראת קדושת בית המקדש שלא במקומו. אלא שעל ידי רצון האדם יוכל לעורר הארה נפלאה שלא כדרך הטבע. כי הכל תלוי ברצון האדם.

הרי מבואר כאן דבר נפלא; גם אחר כל מה שפועל האדם להתעורר ולדרוש את המקום אשר יבחר ה' כמכון לשבתו, ובא אל המקום אשר עמד שם אברהם, ואליו יצא יצחק לשוח בשדה, עדיין לא יצליח לעורר את האהבה עד שתחפץ - עד שיבוא זמן תפילת ערבית - זמן החושך והגלות, זמן שלכאורה מושל בו הסתר פנים - ודווקא אז יוכל לבוא אל המקום הנעלה והנכבד, ותקפוץ לו הארץ.

וזהו שכתב רש"י 'ללמדך שקפצה לו הארץ', כי דבר זה יסוד מוסד הוא לעולם, ויש ללמוד ממנו את דרכי העבודה, כי מכאן ילמד כל אדם שאין מקום בעולם שלא יוכל להגיע אליו אם רק ירצה באמת, ובכל מקום אשר אליו שלחו ה' יתברך, יוכל להרגיש את ההארה הפנימית על ידי נקודה של אמת, ולהביא לשם את קדושת בית המקדש, כל אחד ואחד לפי דרגתו ומצבו.

אלו הם דברי השפת אמת, המיוסדים על יסודות נאמנים.

מדוע נמלך יעקב אבינו בדעתו?

אמנם עדיין יש לנו להבין את עצם דברי הגמרא, בם נתבאר כי היה כאן שינוי בדעתו של יעקב אבינו ע"ה, שבתחילה הלך עד לחרן, ורק כשהגיע נמלך בדעתו להתפלל במקום שהתפללו בו אבותיו, ואז קפצה לו הארץ ותיקן תפילת ערבית.

ויש להבין, מה סבר יעקב בתחילה ומה נתחדש לו לאחר מכן, וביותר, הכיצד זה דווקא אחר שחזר בו עמד וחידש תקנת תפילה שלא היתה עד עתה?

והנה, ידוע שאמר **רבינו הבעל שם טוב הקדוש זיע"א**, כי כאשר אדם רוצה לצאת לדרכו, מוטב לו שיקח עמו תפילת ערבית כשמירה לדרכו, כי בכל מקום שבו יתפלל מעריב - יהא שמור מן המזיקים. ואם כן שמא יש לפרש, כי מפני שביקש יעקב אבינו ללון שם, אחר ארבע עשרה שנה שלא שכב על משכבו - ביקש לתקן תפילת ערבית, כשמירה על עצמו במקום סכנה. ולפי זה מיושב מפני מה חידש תקנת תפילה דווקא עתה כאשר עלה בדעתו ללון שם במקום שהתפללו בו אבותיו.

אמנם, בוודאי יש כאן עומק מלבד זה, מהו ענין תקנת תפילת ערבית לכאן דווקא, ומהו הענין בזה שהלך יעקב אבינו ולאחר מכן שב על עקבותיו.

אור ה' מעלים את כל הרע

ונראה לבאר על פי מעשה שהיה בזמן שלמד **הרה"ק רבי משה לייב מסאסוב זיע"א** אצל **הרה"ק רבי שמעלקא מניקלשבורג זיע"א**.

פעם אחת הזדמן גנב לביתו של הרבי ונטל עמו את טבעותיה של הרבנית אשר הסירה מאצבעותיה בזמן נטילת ידים. הרבנית הקימה זעקות שבר, ורבי משה לייב ביקש לרדוף אחר הגנב ולעשות בו שבטים. אולם רבו הגדול הורה לו לרוץ אחריו ולומר לו כי נתונות הן לו במתנה גמורה, ולא עוד אלא שהזהירו לומר לו כי מחירן רב, ואל יתפתה למוכרן במחיר מועט. ובכח זה השיב את הגנב בתשובה שלימה, עד שנעשה בעל צדקה גדול.

במעשה זה, לימד רבי שמעלקא את תלמידו רבי משה לייב שיעור חשוב בדרך ההנהגה בעבודת ה' ובצדקות. הנה לעיתים בא היצר הרע כגנב אל האדם, והאדם נכשל, והיצר מצליח לגנוב ממנו מעשים רעים ומחשבות אסורות. וכאשר שבה נשמת האדם אליו וסרה ממנו רוח השטות, מבקש הוא לרדוף אחר היצר. אמנם, עליו להתבונן, מה בעצם מבקש הוא להשיג ברדיפתו? הרי ודאי עיקר המבוקש הוא שלא תהיה כאן גניבה אחרת, ושיוכל לשוב בתשובה שלימה!

על כך בא הרבי רבי שמעלקא ולימד הנהגה העומדת מעל לשכל האנושי; השגה אחרת לגמרי מן הדרך הרגילה בעולם; הוא שולח את תלמידו לרוץ אחר הגנב, לא כדי להילחם בו, ובפי התלמיד דברים נעימים המתיישבים על הלב, ובדברים אלו מצליח להשיב את הגנב אל שורשו ומקורו. לכאורה אין זה מובן כיצד

פועל הדבר. אולם יש להבין, כי במציאות זו שאדם נכשל בחטא, והצליח היצר הרע לחטוף ממנו חלק מן האור האלוקי השוכן בו, העצה היעוצה היא לזכור ממי גנב, הלא מאת הקדוש ברוך הוא. ובזה מודיעו ה' יתברך, כי ארך אפיים הוא, חנון ורחום, וידו פשוטה לקבל שבים, ובלבד שיראה עצמו כחלק מן האור האלוקי.

מעשה אבות – סימן לבנים

זהו סיפור המעשה והמוסר השכל היוצא ממנו.

ומעתה בין נבין את אשר לפנינו. סיפורי התורה על יעקב אבינו סמל הם לכל איש ישראל. מובחר שבאבות היה, 'נקי ובר' כלשון **רבינו האור החיים הקדוש** (בראשית מט ג), שלם בכל, "שופריה דיעקב אבינו מעין שופריה דאדם הראשון" (ראה ב"מ פד:). הוא שתיקן את חטא אדם הראשון בכל המובנים. וככל יהודי היוצא לגלות וסובל יסורים, יצא גם יעקב אבינו לגלות בחרן וסבל מרורות מעשו אחיו. כדי להגיע לדרגתו בעבודת ה', הוצרך יעקב אבינו להתמודד כל ימיו מול היצר הרע, ומול נושא כליו בעולם - עשו הרשע, שכבר מעת היותם יחד בבטן אימם היה מתרוצץ כנגדו, וכאשר היה רץ לבית המדרש היה עשו רץ לבתי עבודה זרה, ולאחר שגדלו הנערים גם אז לא הניח לו. לאחר מכן סבל צער גידול בנים, ובפרט ממכירת יוסף הצדיק, ולבסוף גלה למצרים. ומדוע נגזר על יעקב הצדיק לסבול כל כך מכל יסורים אלו? אלא, מעשה אבות סימן לבנים, וכפי שעבר על אבינו הזקן כך עובר על כל בני ישראל צאצאי יעקב, וכל אחד מהם עובר את מסלול חייו בדרך שאותה נדרש לתקן, כפי שהתווה לו יעקב אבינו את דרכו.

זהו שהורה יעקב לבניו, בדרך יציאתו לגלות בחרן, בשעה שעבר בהר המוריה. הן עיקר תפקידו עתה היה ללכת ולהקים את ביתו כמצות אביו ואמו. אך עתה עבר במקום שהתפללו בו אבותיו, וכפי שכתבו **רבותינו בעלי התוספות** (**ברכות** לד: ד"ה חציף), על מה שיצא יצחק אבינו לשוח בשדה ולהתפלל שם, שלא היה זה שדה סתם, אלא מקום בית המקדש שקראו יצחק אבינו שדה (ראה **פסחים** פח:). הרי מבואר כי הר המוריה היה מקום תפילת האבות הקדושים.

ומה שבתחילה פסח יעקב אבינו על מקום התפילה והמשיך בדרכו, ולבסוף חזר, יתבאר על פי האמור, כי יעקב אבינו מסמל במעשיו את מעשי כל איש ישראל, ובכללם גם אלו שאינם מחוברים לתורה כראוי, ועליו לרדוף גם אחריהם כדי להשיבם לשורשם, שתהא תפילתו מתוקנת גם בעבורם. וכפי שאמר לו ר' משה לייב לאותו גנב, כך גם יעקב אבינו 'יהיב דעתיה למיהדר', ביקש לשוב ולהשיב את כל אלו אשר בבחינת 'יעקב' עדיין, ולא באו לכלל בחינת 'ישראל' הגבוהה הימנה. רמז לדבר, 'והיה עקב תשמעון', ישנם בני אדם אשר זוכים לשמוע רק ב'עקב' - בסיום ובסוף, אחר שחטאו, ורק אז שבים הם לכור מחצבתם, עם כל הקושי שבדבר. ובעבור בני אדם אלו מקצר הקדוש ברוך הוא את הדרך, עד שקופצת להם הארץ, ונעקר הר המוריה ובא למקומם, וכדברי ה'שפת אמת' דלעיל.

ובדרך מליצה יש לפרש בזה טעם מה שדווקא בתפילת ערבית לא נתקנה חזרת הש"ץ, כיון שבאו חז"ל בזה לקצר את הדרך בפני השבים, לכן קיצרו גם את התפילה.

זהו יסוד תקנת תפילת ערבית, זמן של ערב וחושך, שדווקא בו אפשר לפעול נשגבות.

תפילת ערבית – רשות או חובה?

ובכדי לעמוד היטב על פשר תקנת יעקב אבינו ע"ה, נביא בזה את סוגיית הגמרא (**ברכות** כז:) העוסקת בשאלה זו האם תפילת ערבית רשות או חובה, ומחלוקת התנאים המפורסמת בזה, אשר מחמתה העבירו החכמים את רבן גמליאל מנשיאותו, עד שהחזירוהו לאחר מכן.

וז"ל הגמרא שם: "תנו רבנן, מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו, תפלת ערבית רשות או חובה? אמר ליה, רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו, תפלת ערבית רשות או חובה? אמר לו, חובה. אמר לו, והלא רבי יהושע אמר לי רשות! אמר לו, המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש. כשנכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל, תפלת ערבית רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל, חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים, כלום יש אדם שחולק בדבר זה? אמר ליה רבי יהושע, לאו. אמר לו והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה, יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר, אלמלא אני חי והוא מת - יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי - היאך יכול החי להכחיש את החי? היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן, 'עמוד' ועמד".

הצטערו העם בצערו של רבי יהושע, ואכן, העבירו את רבן גמליאל מנשיאותו, אך לא רצו למנות את רבי יהושע שהיה בעל המעשה, וגם לא את רבי עקיבא שלא היתה לו זכות אבות, לכן מינו את רבי אלעזר בן עזריה תחתיו. ואף על פי כן לא ביטל רבן גמליאל אפילו יום אחד מבית המדרש, והיה עוסק בדברי הלכה עם החכמים.

לבסוף הלך רבן גמליאל לפייס את רבי יהושע, ולאחר דין ודברים נתפייס, וקבעו שיהא רבן גמליאל דורש שלוש שבתות, ורבי אלעזר בן עזריה שבת אחת.

ולבסוף סיימו שם ואמרו, כי אותו תלמיד ששאל אם תפילת ערבית רשות או חובה - רבי שמעון בן יוחאי היה.

דקדוקים בשאלת רבי שמעון בר יוחאי

במעשה זה המובא בגמרא רבו השאלות ורבו הדורשים, ואף אנו נעמוד על כמה נקודות העולות מן הדברים.

אם זכה שמשחרית ימיו היו כולם שווים לטובה, ועבד את ה' בירא כל ימי היותו על אדמתו, אזי כאשר זוכה לימי ה'ערבית', יוכל להרגיש טעם זקנים, זקני תלמידי חכמים שתורתם מתיישבת בהם ודעתם מתיישבת עליהם

אך יש לעמוד על מה שטרחו חז"ל להודיענו כי התלמיד השואל היה רבי שמעון בר יוחאי, התנא האלקי מחבר הזוהר הקדוש ותלמידו של רבי עקיבא. ויש להבין, אם אכן ידיעה זו חשובה ונחוצה, מפני מה לא פתחו בה, ואמרו, 'מעשה ברבי שמעון בר יוחאי שבא ושאל האם תפילת ערבית רשות או חובה', וכדומה?

ואכן, פירושים רבים נאמרו בדבר. אך בוודאי ברור הדבר כי הורו לנו חז"ל בזה עד כמה עיקרית היא מחלוקת זו בדבר תפילת ערבית אם רשות היא או חובה. כי באמת, אין זו רק מחלוקת בדין, אלא מחלוקת הנוגעת לעמודי העולם, לאבות הקדושים אשר תיקנו את התפילות, האם היתה תקנת יעקב אבינו בתפילת ערבית בגדר רשות או חובה, וזהו ודאי נידון גדול ונורא נוגע לשורשי האומה הישראלית.

ובאמת, לפי מאמר חז"ל שהבאנו בראשית הדברים, כי תפילות אבות תיקנום וכנגד קרבנות תיקנום, יש למצוא רמז לזה שתפילת ערבית רשות, כי שחרית ומנחה כנגד תמיד של שחר ותמיד של בין הערביים שהם חובה, ועל כן גם התפילות חובה. אולם ערבית כנגד הקטרת איברים ופדרים שנזרק דמם ביום, ואין הקטרתם בלילה קבועה בכל יום, שהרי פעמים שנתעכלו מבעוד יום ולא נותרו איברים להקטיר בלילה. כנגד זה תיקנו את תפילת ערבית כרשות (ראה שיטה מקובצת ברכות כו. ד"ה ומפני מה).

ועדיין יש להבין, אחר ששאל רבי שמעון בר יוחאי את רבי יהושע, ונענה כי תפילת ערבית רשות, מדוע הוצרך לילך ולשאול שוב גם את רבן גמליאל? כלום חסרה היתה תשובת רבי יהושע דבר, אותו רבי יהושע שנאמר עליו (**אבות** פ"ב מ"ח) 'אשרי יולדתו', רבי יהושע בן חנניה חכימא דיהודאי (ראה **בכורות** ח:), מה פגם נמצא בתשובתו? אין זאת אלא כי נראה שמבקש היה רבי שמעון לשמוע את תשובתו של רבן גמליאל, כדי שיאמר לו שתפילת ערבית חובה היא ולא רשות, ומדוע באמת ראה לעשות כן?

עניני התפילות לפי שורשם העליון

והנה על פי דברי **המהרש"א**, ודאי כל האבות התפללו את כל התפילות, אלא שכל אחד מהם חידש בה דבר כפי מידתו. אברהם אבינו תיקן תפילת שחרית לפי מידת החסד, ויצחק תיקן מנחה במידת הגבורה, ויעקב אבינו תיקן תפילת ערבית בתפארת. ואם כן בוודאי אחר שנפסק שתפילת ערבית רשות, שייך ענין זה לשורש התקנה העליון, ויש להבין ענין זה.

עוד מקשה **רבינו החתם סופר** (**דרשות חתם סופר** ח"ב, דרוש לשבת הגדול), כי הנה כאמור תפילות אבות תקנום וכנגד תמידים תיקנום, אם כן אברהם תיקן שחרית כנגד תמיד של שחר והוא חובה, ויצחק תיקן מנחה כנגד תמיד של בין הערביים שגם הוא חובה, ואילו דווקא יעקב, המובחר שבאבות (ראה **ב"ר עו** א), חוט המשולש חבל נחלתו, תפילתו רשות, הלא דבר הוא.

אחר החובה – עבודה מאהבה

וכתב שם בתשובתו: "אבל האמת יורה דרכו, אמרו חז"ל (יבמות קט:) 'מי שאין לו אלא תורה - אפילו תורה אין לו', ופירש חובת הלבבות (ראה שער עבודת האלקים ריש פרק יג) כי מי שאינו עושה אלא כמו שהוא מצווה, ומדקדק כחוט השערה, הוא עושה כעבד שאי אפשר לו לפטור מעבודת רבו, ועל כרחו הוא עושה. אבל העובד מאהבה בלב שלם, והתלהבות אהבת ה' יתברך שמו בוער בקרבו, אין קץ לעבודתו, ושעל זה כתיב (תהלים קיט צו) 'רחבה מצותך מאוד'" וכו'.

ועל פי זה כתב שם, כי כך יש לפרש גם את ענין תקנת התפילות. כי אמנם תפילת ערבית רשות היא, אולם מעלתה אינה פחותה משתי התפילות שלפניה, ואדרבה, גדולה חשיבותה יותר מכל. כי לאחר שעסק האדם בכל שעות היום בעבודת הבורא שנתחייב בה - התפלל שחרית ומנחה, הקריב תמיד של שחר ושל בין הערביים, ומילא זמנו בתורה ומצוות - עתה בשעת לילה נותרו לו עבודות הרשות, שמקיים מתוך אהבת ה' הבוערת בקרבו, להתפלל תפילת הרשות. תפילה זו היא כנגד האיברים והפדרים שנותרו מן היום, וכאמור אין הקטרתם בלילה קבועה בכל יום. ומחפצו ורצונו בעבודת ה' גם בלילה לא שכב ליבו. וזו היא העבודה הנבחרת - תפילת יעקב המובחר שבאבות.

תקנת יעקב אבינו – תפילת תשלומין!

ויש להוסיף בזה חידוש נפלא שכתב ה'**תורת חיים**' (**חולין** צא:) על דברי הגמרא שהובאה לעיל בדבר בקשתו של יעקב אבינו לחזור להר המוריה, וקפיצת הארץ בעבורו. ושם אמרו בגמרא כי "שמש הבאה בעבורו, זרחה בעבורו", כלומר, כי רצה הקדוש ברוך הוא שלא יפטר יעקב מבית מלונו בלא לינה, על כן הקדים את שקיעת החמה באותו יום ושכב יעקב לישון בהר המוריה. ומשום כך שבה השמש וזרחה קודם זמנה בעת שהוצרך יעקב לרפואתה אחר שנאבק בשרו של עשו.

ועל כך כותב התורת חיים, כי שמא מאחר ששקעה השמש מוקדם, לא הספיק יעקב אבינו להתפלל תפילת מנחה שתיקן יצחק אביו, שכן סבור היה כי עוד היום הגדול. ומחמת כך עמד ותיקן תפילת ערבית, והתפלל ערבית שתים: הראשונה לשם ערבית, והשניה לתשלומי תפילת מנחה.

ואמנם, ודאי דברים אלו אין לנו השגה בהם כלל, אך יש להבין מהו בדיוק ענין התשלומין שחידש דווקא יעקב אבינו.

על כל פנים נתבאר, כי תפילת התשלומין נתחדשה מחמת שקיעת השמש שלא בעונתה, לאחר שקפצה הארץ ובא הר המוריה למקומו של יעקב אבינו, ורצה הקדוש ברוך הוא שילון הצדיק בבית מלונו. ומעין הלקח שעלה מן המעשה ברבי רבי שמעלקא: לא להסתפק בהשבת מה שנחסר, אלא לעורר מכאן עבודה חדשה. ובדרכי העבודה - חלף זאת שיביא האדם את עצמו למקום הקדושה, יביא את הקדושה למקומו.

למי קפצה הארץ, ובאלו אופנים?

וכדי לבאר הענין על מכונו, ראוי לנו להקדים ולבאר את מהות ענין קפיצת הארץ.

בספרים הקדושים אמרו כי ישנם כמה אופנים לקפיצת הארץ; האחד כאשר הארץ עצמה מצטמצמת, וממילא הרחוקים נעשים קרובים ויוכל האדם לילך ברגע אחד כמה פרסאות, ואופן אחר אשר בו הארץ לעולם עומדת, אלא שהאדם עצמו מהלך במהירות מופלגת שאינה מצויה. אמנם אצל יעקב אבינו היה אופן שלישי - הארץ לא נתקצרה, ופסיעותיו לא נתרחבו, אלא שהארץ עצמה נעקרה ממקומה ובאה למקומו של יעקב אבינו, 'נעקר הר המוריה ממקומו ובא לכאן'.

יעקב השלים את עקידת יצחק

מעתה נוכל לבאר מה שהבאנו מדברי ה'תורת חיים' שתיקן יעקב תשלומין לתפילת מנחה. כי הנה כתב **רבינו ה'חתם סופר' זיע"א** (חתם סופר על התורה כאן) לפרש לשון הפסוק (**בראשית** כח יא) 'וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא', שבא הכתוב לומר כי שכב יעקב אבינו על אותו המקום שבו שכב יצחק אביו בשעת העקידה.

ותורף הדברים, כי תפילתו של יעקב אבינו באה להשלים במילואה את תפילת יצחק, עם כל אותן כוונות של מסירות נפש שהיו לו בתפילתו, אשר בעבורן הלך לשוח בשדה אל המקום אשר נעקד בו בהר המוריה, ושכיבת יעקב שם מרמזת כי התפלל את תפילת יצחק בזמן שכיבה, כי שקעה החמה שלא בעונתה. ובזה חיבר יעקב אבינו מידת יום ומידת לילה, מסירות נפשו בגבורה של יצחק אבינו בזמן החשיכה.

והנה, אצל אברהם אבינו נאמר (שם יט כז) 'וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם אֶת פְּנֵי ה'', הרי נזכרה בחינת מקום. וכן אצל יעקב אבינו נזכר (שם כח יא) 'וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם'. אולם אצל יצחק אבינו לא נזכר מקום כלל, רק 'לשוח בשדה'. כי מסירות נפשו של יצחק אבינו העלתה אותו לדרגה שלמעלה מן המקום. ותפילה זו ביקש יעקב אבינו להשלים.

מקומו של עולם

והנה כתב ה**אבודרהם** (סדר ההגדה ופירושה) לפרש מאמר בעל ההגדה, "ברוך המקום ברוך הוא", מפני מה נקרא הקדוש ברוך הוא 'המקום', והביא שם דרשת חז"ל (ב"ר **סח** ט, על פסוק זה 'ויפגע במקום') כי הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו. והוסיף בזה רמז [אשר נמצא כבר ב**תיקוני הזוהר הקדוש** (תיקון מ"ב פא:)], כי שם הוי"ה הקדוש בחשבון גדול עולה בגימטריא כמנין 'מקום' (186), כי 'כפול י' עולה מאה, וה' כפול ה' עולה כ"ה, וו' כפול ו' עולה ל"ו, ושוב ה' כפול ה' עולה כ"ה, וביחד קפ"ו (186). וב**תיקוני הזוהר** נוסף כי גם חלקי החשבון רומזים לדברים נשגבים, כי ה' כפול ה' שהם עשרים וחמש, כנגד עשרים וחמש אותיות הפסוק 'שמע ישראל הוי"ה אלקינו הוי"ה אחד', וי' כפול י' שהם מאה - כנגד מאה ברכות, וו' כפול ו' כנגד שרפים העומדים ממעל לו 'שש כנפים שש כנפים לאחד' (ישעיה ו ב).

נמצא כי מבחינת 'ברוך המקום' באים אנו לבירורים שבירורו האבות הקדושים בעבודת ה', להפריד את המוץ מן התבואה.

וכל זה נכלל בתפילת אברהם אבינו, שהשכים בבוקר 'אל המקום אשר עמד שם', אחר שהתפלל על סדום ועמורה ובכל זאת נהפכו, כי גם באור הבוקר הזורח בתפילת השחר יש קושי הצריך לרפואה, אלא שהרפואה באה בכח התפילה.

שבירת הארץ לצורך התיקון

וכפי שכבר נתבאר, הנה קפיצת הארץ נעשית הן על ידי שהארץ נשברת והן על ידי שהפסיעות מתרחבות. ואיתא בספרים הקדושים (ראה 'אוהב ישראל' ליקוטים חדשים פרשת חיי שרה, ועוד) כי מתיבות הפסוק (**בראשית** א א) 'אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ' יוצא שם קדוש הפועל את קפיצת הארץ. וזהו כדרך האמור כאן, שבקפיצת הדרך יוצא לפועל שלטון ה' 'יתברך בשמים ובארץ'.

והנה, היה מקום להבין כי באופן שנעשית הקפיצה בפעולה בארץ, אין זה חיסרון, אולם לשון הכתוב מורה שלא כן הדבר, כמו שנאמר (**תהלים** ס ד) 'רְפָה שִׁבָרֶיהָ כִּי מָטָה' [ראה באר **מים חיים** (**בראשית** כח יא) שהביא פסוק זה]. ועל דרך הדרוש יש לבאר כי באופן זה כביכול 'נשברת' הארץ ורק על ידי זה היא מתקפלת לצורך הצדיק. כי באמת שלימות הארץ היא כפי שנבראה בידי הקדוש ברוך הוא, ורק כאשר דורש כן הענין והמצב נשברת הארץ לעשות רצון קונה.

וכן מצינו קפיצת הארץ לצורך הצלה אצל אבישי בן צרויה, שנחפז להציל את דוד (סנהדרין צה.), ובסיום המעשה נאמר (שמואל ב' כא יז) 'ולא תכבה את נר ישראל'. ואילו אצל יעקב אבינו נתבאר בגמרא שקפצה הארץ כשביקש לשוב למקום שהתפללו בו אבותיו (חולין צא:).

ובאמת אין זה דבר פשוט כלל וכלל, שהרי כבר נתבאר כי 'המקום' הוא שמו של הקדוש ברוך הוא, וזהו 'ויפגע במקום', ושלימות המקום היא כאשר הוא משמש כמקום, ולא בבחינת 'רפה שבריה'. אלא שלאחר שאיבד המקום משלימותו, נצרכת קפיצת הארץ כדי להשיב את השלימות. אברהם אבינו 'עמד במקום' אחר מהפכת סדום ועמורה שבה נתרועעה הארץ, וליעקב אבינו קפצה הארץ אחר שיצא לגלות, שלא כפי ההנהגה הראויה לצדיק כמותו.

תשלומי תפילת הרשות

נשוב עתה אל מקומנו, בגדר תקנת תפילת ערבית, במה שהבאנו מדברי התורת חיים כי תיקן יעקב אבינו תפילת תשלומין למנחה.

הנה, הלכה בידוע היא כי הבא להתפלל תפילת תשלומין עליו להקדים לה את התפילה שבזמנה, ורק לאחר מכן לשוב ולהתפלל בעבור התפילה שחיסר (ראה **שו"ע או"ח** סי' קח סעיפים א-ב). ולכאורה היה מקום לשאול: אם תפילת ערבית רשות, כיצד יוכל יעקב להשלים בה את תפילת מנחה, שמא כדי להשלים

אמנם תפילת ערבית רשות היא, אולם מעלתה אינה פחותה משתי התפילות שלפניה, ואדרבה, גדולה חשיבותה יותר מכל

תפילת חובה יש להקדים תפילה שהיא עצמה חובה, ולא די בתפילת רשות.

אולם יש לחלק בין עצם חיובה של תפילת ערבית ובין היותה התפילה שבזמן הלילה. אף למאן דאמר תפילת ערבית רשות, אם התפלל אותה הרי היא תפילת הזמן, ולאחריה יוכל להתפלל פעם נוספת לתשלומי מנחה. נמצא שהראשונה לשם ערבית, והשניה חובה מחמת המנחה שחיסר.

ובדרך הדרוש יש לקשור בירור זה לשאלת רבי שמעון בר יוחאי, אם תפילת ערבית רשות או חובה: החידוש הוא שגם תפילה שעיקר תקנתה רשות יכולה להקדים ולהעמיד את תפילת התשלומין.

בקשת רבי שמעון לעשות ערבית חובה

ובדרך הדרוש יש להמתיק עוד, כפי שביאר הגאון רבי יונתן שטייף בהגדתו (דרוש ב' לפסח, עמ' שמט-שנ), כי הטעם ששואל שאלה זו היה דווקא רבי שמעון בר יוחאי, הוא לפי שיטתו הידועה (ראה **שבת** יא.), כי תורתו אומנותו, ולא היה מפסיק ממשנתו אפילו לתפילה. ואף על פי כן רצה לקיים מצות תפילה ולצאת ידי חובתו, ועל כן סמך על תפילת השליח ציבור המוציא את הרבים ידי חובתם.

ברם, כל זה ניחא בשחרית ומנחה, שבהם חוזר הש"ץ את התפילה. אולם בתפילת ערבית, הרי נתברר למעלה כי אם היא רשות הרי שאין חוזרין בה התפילה (ראה **רמב"ם** תפילה פ"ט ה"ט). משום כך ביקש לברר אם יסכים אחד מן החכמים שתפילת ערבית חובה; ולפי ביאור זה, יהיה הש"ץ צריך לחזור גם את תפילת ערבית, וכך יוכל רבי שמעון לצאת ידי חובתו אף בה. ובזה ביאר מדוע ציינה הגמרא שאותו תלמיד היה רבי שמעון בר יוחאי.

לפי ביאורו של רבי יונתן שטייף יש להציע בדרך הדרוש נידון נוסף בענין תשלומין: לא השלמת מנחה בערבית, שבה עסקנו לעיל, אלא השלמת תפילת ערבית שנחסרה, בשחרית שלאחריה. בשיטה מקובצת (ברכות כו. ד"ה טעה) כתב שלמאן דאמר תפילת ערבית רשות אין צריך להשלימה. לפי דעה זו יש מקום לבאר את רצונו של רבי שמעון לברר אם ערבית חובה, כדי לדעת את דין השלמתה כשנאנס. אמנם למעשה נפסק שמשלימים גם תפילת ערבית בשחרית (שו"ע או"ח סי' קח ס"ב), ואין ללמוד מן הדרוש להקל בדין זה.

מידת רבן גמליאל - תוכו כברו

והנה בגמרא ב**ברכות** (כח.) בתוך סיפור המעשה שהיה 'בו ביום', מובא כי לאחר שהועבר רבן גמליאל מנשיאותו שילחו את שומר בית המדרש, כי היה רבן גמליאל אומר שמי שאין תוכו כברו אל יכנס לבית המדרש. ובאותו יום נתרבו התלמידים עד שהוצרכו להוסיף ארבע מאות ספסלים חדשים, ויש אומרים שבע מאות ספסלים.

מושג זה, 'תוכו כברו', מרמז לנו על ענין דומה שלמדנו עליו כאן. כי 'תוכו' הוא פנים, ו'ברו' הוא חוץ, מעין ההלכה שהבאנו למעלה, שאמרו חז"ל (**ברכות** לד:) שלא להתפלל בבקעה, וחצוף הוא העושה כן, כי יש לו לאדם להתפלל תפילת 'פנים' ולא תפילת 'חוץ', אלא אם כן ה'חוץ' ראוי הוא לתפילה כהר המוריה.

בתפילת ערבית נעשה ה'חוץ' ל'תוך'

מעתה יש לומר, כי אמנם תפילת מנחה מפורש בה כי תיקנה יצחק בחוץ, ויצא לשוח בשדה, אלא שמכאן ואילך אפשר להתפלל גם בתוך הבית פנימה. אולם יעקב אבינו אשר ביקש להשלים תקנת אביו יצחק, 'וישכב במקום ההוא' - במקום העקידה כדברי החתם סופר - פעל בתקנתו לעשות 'תוכו כברו', דווקא בלילה אשר בני האדם יושבים בבתיהם ואינם יוצאים חוצה, יתכנסו כולם לבתי הכנסת להתפלל תפילת ערבית 'בפנים'.

וזהו שביקש רבי שמעון בר יוחאי לשמוע, כי מעלה עצומה זו אינה רק בבחינת רשות, אלא חובה היא המוטלת על הכל לפעול כדוגמת האבות הקדושים, ולמסור רצונותיהם בעבור זה. וכך היא מידתו של רבי שמעון בר יוחאי בכל מקום, למסור את נפשו בעבור כלל ישראל, וכפי שמצינו לו (**סוכה** מה:) שאמר "יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין".

ומעתה נוכל לבאר, כי זהו פשר הדבר במה שבתחילה לא נזכר שמו של רשב"י הקדוש על שאלה זו, ורק לבסוף אמרו כי אותו תלמיד רבי שמעון בר יוחאי היה. שכן יש ללמוד מסדר הדברים בגמרא אורחות חיים, כיצד עלה רבי שמעון ונתעלה, מתחילת היותו תלמיד העומד לפני רבותיו, עד שנעשה התנא האלקי הגדול הקדוש. וזאת, על ידי שפעל להפוך את הרשות לחובה, ולהתדמות לאבות הקדושים, וזו היתה תכלית מהותו.

גאולת ישראל בזכות תפילת ערבית וסגולותיה

והנה כאמור למעלה, גדול כוחה של תפילת ערבית לתת כח בקדושה גם בחשכת הלילות, וגם בימי הזקנה. ולפי זה יש למצוא רמז לגלותם של ישראל, ולכך שתפילת ערבית רשות, במה שאמר יעקב אבינו "אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי, ואני לא התפללתי?" לשון זו מורה על גולה אחר גולה, שעברו ישראל פעם אחר פעם על מקום שהתפללו בו אבותיהם, ושוב גלו מארצם אל ארץ אחרת, עד הגלות האחרונה. וזו היא בחינת 'רשות', כי השאלה אימתי תבוא הגאולה, 'רשות' היא ותלויה במעשינו, כי בידינו הדבר, 'היום אם בקולו תשמעון', והרשות בידנו לצקת תוכן בתפילת הערב והחושך, בחינת 'ויפגע במקום', בדביקות וחשיקה וחפיצה עד אין שיעור, במסירות הנפש למקומו של עולם - הוא הקדוש ברוך הוא.

יהי רצון שייבנה בית המקדש ונצא מחשיכה לאור גדול, ותחזינה עינינו בשוב ה' לציון ברחמים, לראות את בית המקדש השלישי בתפארתו במהרה בימינו אמן.